

A. PUIG I TÀRRECH, A. PÉREZ DE MENDIGUREN CROS,
J. M. GAVALDÀ I RIBOT (eds.),

EL CULTE DE TECLA, SANTA D'ORIENT I D'OCCIDENT

CONGRÉS DE TARRAGONA,
OCTUBRE 2011

ATENEU UNIVERSITARI SANT PACIÀ
FACULTAT ANTONI GAUDÍ D'HISTÒRIA,
ARQUEOLOGIA I ARTS CRISTIANES
FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA
2015

Sota els auspicis de:

Fotografia de la coberta: Sant Pau i Santa Tecla, de les portes del reliquiari de Santa Tecla. Catedral de Tarragona (segle XIV). Foto Joan Farré. © Arxiu d'Imatges del Museu Diocesà de Tarragona

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
**Departament de Governació
i Relacions Institucionals**

© Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts Cristianes (AUSP)

© Facultat de Teologia de Catalunya (AUSP)

© A. Puig i Tàrrach, A. Pérez de Mendiguren Cros, J. M. Gavalda i Ribot i dels autors

Barcelona, desembre 2015

ISBN: 978-84-943641-8-1

Dipòsit legal: B. 27083-2015

Imprès a EDICIONES GRÁFICAS REY

Albert Einstein, 54 C/B. Nave 15 – Cornellà de Llobregat (Barcelona)

SUMARI

Presentació	7
-------------------	---

Primera part EL CULT DE TECLA

El culte de Tecla a Orient (Sever Voicu)	13
El culte de Tecla a Occident (Alba M. Orselli)	35
El culte de Tecla a Hispània (Josep Amengual)	55
<i>Sancta Virgo Thecla</i> . La introducció del culte a Tecla a Tarragona (Meritxell Pérez).....	113

Segona part LLOCS TECLANS

Egèria, pelegrina al sepulcre de Santa Tecla (Sebastià Janeras)	149
El santuari de santa Tecla a Selèucida (Achim Arbeiter).....	159
La representació de Tecla en la Cova de Sant Pau a Efes (Renate Pillinger).....	183

Tercera part TECLA A TARRAGONA

La qüestió arqueològica de Santa Tecla la Vella o les catedrals perdudes de Tarragona (Andreu Muñoz)	197
---	-----

La iconografia de Pau i Tecla a la Catedral de Tarragona (Sofia Mata).....	243
Memòria i evocació amb finalitat reivindicativa: el finestral de santa Tecla del claustre de la Catedral de Tarragona (Marta Serrano Coll)	267

CONCLUSIÓ

El testimoni dels màrtirs cristians (Armand Puig i Tàrrrech).....	289
Il·lustracions	315

PRESENTACIÓ

El llibre que teniu a les mans és un dels fruits del Congrés Internacional que amb el títol *Tecla, deixebila de Pau, santa d'Orient i d'Occident* va tenir lloc a Tarragona del 27 al 29 d'octubre de 2011. Van ser unes jornades d'un intens treball i d'un altíssim nivell científic, durant les quals especialistes de casa nostra i de fora van presentar els seus coneixements sobre la figura de santa Tecla. El ric debat va ajudar els participants a prendre encara més consciència de la importància de la seva figura als inicis del cristianisme.

Aquest Congrés va ser organitzat per l'Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós de Tarragona, al qual cal agrair el gran esforç que va dur a terme a l'hora d'organitzar aquest prestigiós esdeveniment acadèmic i cultural. No puc deixar d'esmentar el qui aleshores n'era el director, el Dr. Josep Maria Gavalrà Ribot, un dels editors d'aquest volum, el qual, de manera incansable, va dedicar moltes hores perquè el Congrés fos tot un èxit.

Cal recordar, a més, que el Congrés va comptar amb el suport institucional de la Facultat de Teologia de Catalunya, en la persona del seu degà-president, el Dr. Armand Puig i Tàrrach, un altre dels editors d'aquest volum, el qual va vetllar en tot moment per tal que tot el treball assolís el màxim de nivell i de prestigi científic.

Seria llarga la llista d'institucions i persones que van fer possible el Congrés sobre santa Tecla. És impossible dreçar-ne la llista en aquesta presentació, però crec que és de justícia deixar constància de l'importantíssim paper que hi va tenir l'Arquebisbat de Tarragona, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC) de la nostra ciutat i, encara, l'Istituto Patristico Agustinianum de Roma.

He subratllat que aquest llibre és un dels fruits del Congrés sobre santa Tecla. La importància del treball d'aquells dies no podia quedar en un simple record per part dels qui ho vam viure en primera persona. Calia fer-ho

arribar a tothom, especialment a la comunitat científica interessada en la figura de Tecla. Per això, després d'un llarg camí de reflexió i de cercar com es podria arribar d'una manera més adequada als potencials destinataris del treball realitzat pels especialistes, es va decidir dur a terme una doble publicació de les Actes del Congrés, la qual, i de manera simultània, ha estat una joiosa realitat l'any 2015.

D'una banda, s'han recollit els treballs d'un interès més específic per als investigadors i s'han publicat en llengua anglesa a la prestigiosa editorial Peeters de Lovaina, amb el mateix títol que va tenir el Congrés de Tarragona, vegeu J. W. Barrier, J. N. Bremmer, T. Nicklas, A. Puig i Tàrrach (eds.), *Thecla: Paul's Disciple and Saint in the East and West* (Studies on Early Christian Apocrypha 12), Leuven: Peeters 2015. La segona publicació és la que tinc el goig de presentar, en llengua catalana, la qual recull els articles que poden tenir un interès més gran per al públic en general. Vull agrair molt sincerament a les Publicacions del tot just constituït Ateneu Universitari Sant Pacià totes les facilitats que s'han donat per a l'edició d'aquest llibre, que s'integra en la col·lecció tot just iniciada «Studia Historica Tarraconensia» de la Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts Cristianes.

Aquest llibre porta per títol *El culte de Tecla, santa d'Orient i d'Occident*, perquè la temàtica principal és el culte tributat a Tecla, que té el seu origen a l'Orient i que arriba a Occident, tant a Itàlia (Milà) com a Hispània (Tarragona), on perdura fins al dia d'avui. Ja en la inauguració del Congrés de l'any 2011 vaig tenir l'oportunitat de dir que Tarragona és «una arxidiòcesi de profundes arrels paulines, de la qual cosa és prova la devoció envers Tecla». «És per a mi una gran joia poder comprovar la capacitat d'atracció de la nostra santa Tecla, una dona la influència de la qual transcedeix l'espai i el temps, una dona que va deixar una empremta tan forta que atrau l'atenció de mons tan diversos com el catòlic, l'ortodox i el musulmà.»

Estic convençut que la lectura d'aquest llibre refermarà la convicció que el culte tributat a santa Tecla, verge i màrtir, ha estat rellevant durant tota la història del cristianisme, des dels seus orígens. És per això que estic igualment convençut que aquest llibre, com l'altra publicació esmentada, totes dues sorgides del Congrés de Tarragona, contribuiran a posar damunt la taula la qüestió de la inclusió de santa Tecla en el Martirologi romà. Voldria, doncs, que totes dues publicacions ajudessin a reivindicar el personatge històric de Tecla i a restituir-li al lloc que li correspon dins l'Església catòlica. Repeteixo les meves paraules de l'any 2011: «L'Església de Tarragona, des de fa segles, s'ha considerat una Església d'arrels paulines i d'una indub-

table devoció per la seva deixebila Tecla, tant que la nostra arxidiòcesi la té per protectora.»

Reitero el meu agraïment cordial a tots els qui van fer possible el Congrés Internacional de l'any 2011. I també vull mostrar el meu agraïment als qui ara, amb el seu treball, dedicació i cura, han fet possible la publicació d'aquesta selecció de les Actes del Congrés, especialment al Prof. Antoni Pérez de Mendiguren i Cros, un dels editors d'aquest volum, i al Dr. Pere Navarro Gómez. Moltes gràcies a tots.

† Jaume PUJOL BALCELLS
Arquebisbe metropolità de Tarragona i primat
Tarragona, 23 de setembre de 2015
Solemnitat de Santa Tecla, verge i màrtir

PRIMERA PART
EL CULTO DE TECLA

EL CULTE DE TECLA A ORIENT

Sever J. VOICU

L'extraordinari creixement i la difusió de la presència i del culte de Tecla a Orient es poden descriure adequadament amb les paraules de la paràbola de la llavor del gra de mostassa, transmesa en l'Evangeli segons Mateu:

Amb el Regne del cel passa com amb el gra de mostassa que un home va sembrar en el seu camp: la mostassa és la més petita de totes les llavors; però, quan ha crescut, es fa més gran que les hortalisses i arriba a ser un arbre; fins i tot vénen *els ocells del cel a fer niu a les seves branques* (Mt 13,31b-32).

Però no es pot oblidar que la llavor de Santa Tecla va aparèixer en un context polèmic que podria haver-la destruït per complet.

1. FONTS I PERÍODES

Tres categories de fonts donen informacions sobre Santa Tecla a Orient:

- 1) documents litúrgics;
- 2) iconografia;
- 3) la tradició literària transmesa pels escrits patristics i, successivament, per les obres hagiogràfiques.

Noti's que, mentre els dos primers tipus de fonts tenen sempre un clar lligam amb el culte, això no sempre té lloc amb els testimonis literaris. Aquests, en efecte, subratllen aspectes diversos de la figura de Tecla, generalment referint-se de manera més o menys explícita a les tradicions vehiculades pels *Acta Pauli* (AcPau). Sigui com sigui, les referències als AcPau no

són pràcticament de tipus narratiu, sinó funcionals a la presentació de Tecla com a exemple de virginitat o com a màrtir. En canvi, quasi sempre ometen qualsevol indicació concreta sobre la natura i sobre la difusió del seu culte.

La comparació entre els tres tipus de font que han estat recordats suggereix una periodització en quatre fases, que, si són preses *cum grano salis*, permet suggerir d'una manera força satisfactòria el desenvolupament a Orient de les tradicions relatives a Santa Tecla, almenys durant els primers sis o set segles. L'esquema és el següent:

1) el període dels orígens, és a dir l'època que precedeix a la persecució de Diocleciana, quan les primeres referències a la Santa i al seu culte fan la seva aparició;

2) el segle iv, quan la presència de Tecla i, en particular del seu culte, a Orient es concentra principalment a una àrea circumscrita a l'Àsia romana;

3) la fase d'expansió, a partir de l'últim quart del segle iv fins a les primeres dècades del segle vi, quan el culte a Tecla es difon a tot l'Orient;

4) posteriorment, Tecla i el seu culte són perceptibles d'una manera general en les diverses Esglésies i que quallaren com a conseqüència de la crisi de Calcedònia. Per manca d'espai, només es dedicaran observacions ocasionals a aquesta fase.

2. EL SEGLE IV

Com succeeix molt sovint amb els Sants prenicens, la fase més inicial del culte a Tecla està molt mal testimoniada. Per això, sembla més apropiat començar a partir de les dades sòlides que ofereixen les primeres dècades després de la persecució de Diocleciana, i després ja tornarem enrere en el temps.

Al llarg del segle iv, les mencions de Tecla són relativament abundants i es troben en una sèrie de documents literaris provinents de diverses regions orientals: de l'Àsia, de Palestina i d'Egipte.¹ Tanmateix, només excepcionalment subministren informacions fiables sobre el seu culte.

1. Per a descriure la situació del segle iv ens mourem, amb les oportunes actualitzacions, per les línies d'alguns treballs precedents; vegeu M. PESTHY, «Thecla in the Fathers of the Church», en J. N. BREMMER (ed.), *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla*, (Studies in the

En el *Symposium* de Metodi d'Olimp, compost cap als inicis del segle, Tecla ocupa un rol de notable rellevància: ella recita el vuitè discurs —que és el més llarg del llibre— contra l'astrologia i el destí, i després dirigeix l'himne final de les verges i rep la corona «millor i més rica».² Però en el *Symposium* la figura de Tecla assumeix una valència simbòlica talment estereotipada i estilitzada que la seva menció no té cap lligam recognoscible amb la història. Tanmateix és digne de notar que, de les deu verges, Tecla és l'única el nom de la qual gaudeix d'una referència externa.

De martyribus Palaestinae d'Eusebi de Cesarea és quasi contemporani al *Symposium*. Aquesta obra menciona per dues vegades una altra Tecla, la qual fou martiritzada per les feres, presentant-la com «la nostra Tecla», amb el propòsit evident de distingir aquesta de la Santa.³

D'aquesta menció es pot deduir que el nom de Tecla —probablement una forma hipocorística del nom de la seva mare, Teoclea— que la primera portadora coneguda és la Santa, ja gaudia de certa difusió. I aquest fet ha de ser interpretat com una prova ferma que ja hi havia culte a Tecla a començaments del segle iv. També Epifani de Salamina, que té un clar vincle amb la zona de Palestina, en el seu *Panarion*, escrit entorn el 360, introdueix a Tecla com un model de refús del matrimoni i a favor d'una vida ascètica.⁴ A l'Orient, ell és potser el primer autor que l'anomena explícitament Santa.⁵

El testimoni més fiable per al culte de Tecla ve d'un lloc inesperat, ja que prové d'un escrit que no és pròpiament cristià. Es tracta de l'anomenat *Psalteri maniqueu*, que fou escrit probablement cap a finals del segle iii. El text original grec s'ha perdut, però una traducció copta, escrita segurament a la

Apocryphal Acts of the Apostles 2), Kampen 1996, 164-178; L. HAYNE, «Thecla and the Church Fathers», *Vigiliae Christianae* 48 (1994) 209-218.

2. H. MUSURILLO – V. H. DEBIDOUR, *Méthode d'Olympe. Le banquet* (Sources chrétiennes 95), Paris 1963, 200-261 (discurs) i 308-309 (triomf i himne: στέφω, Θέκλαν δὲ τῷ μείζονι στεφάνῳ καὶ δασυτέρῳ ὡς πρῶτην ὑμῶν).

3. Eusebi de Cesarea, *Mart. Pal.* 3.1: τούτῳ δ' ἅμα γενναιοτάτην ἔνστασιν ἐπιδειξάμενοι Ἀγάπιος καὶ καθ' ἡμᾶς Θέκλα θηρίοις εἰς βορὰν κατεδικάσθησαν; ibíd., 6.3: Ἀγάπιος οὗτος ἦν, δεύτερος ἅμα τῇ Θέκλᾳ θηροῖν ἐπὶ βορᾷ δίδοσθαι μικρῷ πρότερον δεδηλωμένος. Vegeu J. VERHEYDEN, «Pain and glory: some introductory comments on the rhetorical qualities and potential of the *Martyrs of Palestine* by Eusebius of Caesarea», en J. LEEMANS (ed.), *Martyrdom and Persecution in Late Antique Christianity: Festschrift Boudewijn Dehandschutter*, Lovaina 2010, 353-391 i 364.

4. Epifani de Salamina, *Pan.* 78.16.7 [HOLL – DÜMMER (ed.)]: Θέκλα μὲν συναντᾷ Παύλῳ τῷ ἁγίῳ καὶ διαλύεται [...] καὶ περιφρονεῖ τῶν ἐπιγείων ἢ ἁγία, ἵνα τῶν ἐπουρανίων ἐγκρατὴς γένηται.

5. Ibíd., 79,5,2-3: ὡς Θέκλα ἢ ἁγία [...] οὔτε ἡ Θέκλα οὔτε τις τῶν ἁγίων.

segona meitat del segle iv, ens ha arribat en un manuscrit que va ser escrit en el segle v.⁶ El *Psalteri maniqueu* menciona Tecla tres vegades. Dues vegades, simplement, es fa eco dels *Actes de Pau i Tecla*.⁷ En la tercera presenta Tecla com a model de virginitat, en el context d'una lletania, és a dir, una peça litúrgica que, alhora, implica l'existència d'algun tipus de culte.⁸

Durant el segle iv la concentració més elevada de mencions a Tecla es troben a l'Àsia, i més precisament a Capadòcia i entorn. Basili de Cesarea no l'esmenta, ja que la seva anomenada *Carta 321* pertany en realitat a Gregori Nazianzè.⁹ Tanmateix, probablement a mitjans del segle iv, Capadòcia es converteix en el lloc del naixement de les interpretacions al·legòriques antigues més populars relatives a animals i plantes. El *Physiologus* recorda detalls de les tortures infligides a la Santa que es van prendre dels AcPau: «Tecla ha estat llençada al foc, a les bèsties i a les foques, però el senyal de la creu l'ha salvada».¹⁰ El nom de Tamiris, el seu pretendent, prové de la mateixa font.¹¹ En ambdues ocasions, el *Physiologus* presenta en paral·lel la història de Tecla amb la de les tres dones de l'Antic Testament: Susanna, Judit i Ester. Aquesta associació es converteix en un èxit perllongat, almenys, com veurem més endavant, a la zona de Sírria. Ambdós passatges són confirmats substancialment per la versió etiòpica del *Physiologus*.¹²

Les mencions a Tecla són força freqüents en els escrits dels altres dos Pares de l'Església de la Capadòcia, és a dir, Gregori de Nazianz i Gregori de Nissa. Testimoni de la creixent popularitat del nom, el teòleg adreça cartes

6. Vegeu C. R. C. ALLBERRY, *A Manichean Psalm-book*, part II (Manichean Manuscripts in the Chester Beatty Collection 2), Stuttgart 1938.

7. Vegeu ALLBERRY, *A Manichean Psalm-book*, 143 (descripció dels suplicis) i 192 (rebuig del cos). Per al primer passatge, vegeu també A. VILLEY, *Psaumes des errants. Écrits manichéens du Fayy m*, Paris 1994, 73-74 (traducció) i 230-231 (comentari).

8. Vegeu ALLBERRY, *A Manichean Psalm-book*, 180.

9. Vegeu P. J. FEDWICK, *Bibliotheca Basiliana universalis: A Study of the Manuscript Tradition of the Works of Basil of Caesarea. I. The Letters*, Turnhout 1993, 660-661.

10. *Physiologus* 40 (F. SBORDONE [ed.]): «Θέκλα ἐν πυρὶ καὶ θηρίοις καὶ φώκαις ἐβλήθη καὶ ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ αὐτὴν διέσωσε. Σωσάννα ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, Ἰουδῆθ ἐκ τοῦ Ὀλοφέρνηου καὶ Ἑσθὴρ ἐκ τοῦ Ἀρταξέρξου». La composició del *Physiologus* ha estat ubicada a la segona meitat del segle iv per A. SCOTT, «The Date of the Physiologus», *Vigiliae Christianae* 52 (1998) 430-441. Sovint s'han proposat dates anteriors, però totes aquestes propostes comparteixen un mateix defecte: confonen la data de l'escriptura amb la de les seves fonts.

11. Vegeu *Physiologus* 17 (F. SBORDONE [ed.]): ὥς ἐξέφυγεν Ἰουδῆθ Ὀλοφέρνην, Ἑσθὴρ Ἀρταξέρξην, Σωσάννα τοὺς πρεσβυτέπους, Θέκλα Θάμυριν.

12. C. CONTI ROSSINI, «Il Fisiologo etiopico», *Rassegna di Studi Etiopici* 10 (1951) 5-51, especialment 31 i 45.

a tres dones anomenades Tecla.¹³ A més, relata que després d'haver estat designat bisbe de Sasima, va passar aproximadament tres anys (376-379) al seu Santuari a Selèucia, mentre que en la seva obra Tecla —millor santa Tecla— reapareix constantment, sovint associada amb detalls presos dels AcPau: el seu alliberament del molest Tamiris i de la seva autoritària mare, i també la seva salvació del foc i de les bèsties. El fet que Gregori compari dues vegades Susanna i Tecla implica una associació entre ambdues dones, iniciada, pel que se sap, pel *Physiologus*, que probablement es va convertir en una espècie de *locus* comú a la Capadòcia.¹⁴

En el context d'una al·lusió als AcPau, Gregori de Nissa menciona a la Santa —tot i que d'una forma força enigmàtica— com a un símbol notori de virginitat.¹⁵ Més important encara, ell atribueix el fet que la seva germana Macrina havia rebut, àdhuc abans del seu naixement, el nom secret de Tecla a una devoció familiar, confirmada per una visió.¹⁶ Aquesta és una prova més que en temps de Gregori el culte a Tecla ja s'havia estès des d'Isàuria a zones veïnes de l'Àsia Menor.

La història de Tecla ocupa un lloc preponderant en dos textos estranys, que tenen tots dos una problemàtica d'autenticitat, data i procedència: Pseudo-Basili, *Sermo de virginitate*¹⁷ i Pseudo-Atanasi, *De virginibus*.¹⁸

Amb arguments molt febles, s'ha assumit que l'homilia del Pseudo-Basili és arriana i ha estat traduïda del Siríac.¹⁹ Aquest text promou la virginitat dins d'un vincle familiar. Per tant, apunta a un medi social marcadament similar a la història de Santa Macrina, tal com és relatada per Gregori de

13. Gregori de Nazianz, *Ep.* 56-57 i 222-223.

14. Gregori de Nazianz, *Or.* 4. *Contra Iulianum* 1, 69 (J. Bernardi [ed.]), 178-179; *Or.* 24. *In laudem Cypriani*, 10, [J. Mossay (ed.)], 58-59.

15. Gregori de Nissa, *In Canticum canticorum*, or. 14 (H. Langerbeck [ed.]), 404-405.

16. Gregori de Nissa, *Vit. Macr.* 2; P. MARAVAL (ed.), *Grégoire de Nysse, Vie de sainte Macrine*, Paris 1971, 144-149.

17. CCG 2081; D. AMAND – M. Ch. MOONS, «Une curieuse homélie grecque inédite sur la virginité adressée aux pères de famille», *Revue Bénédictine* 63 (1953) 18-69 i 211-238.

18. CCG 2145; R. P. CASEY, «Der dem Athanasius zugeschriebene Traktat ΠΕΡΙ ΠΑΡΘΕΝΙΑΣ», en *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften*, 1935, 1022-1045.

19. Vegeu A. VÖÖBUS, «Syrische Herkunft der Pseudo-Basilianischen Homilie über die Jungfräulichkeit», *Oriens Christianus* 40 (1956) 69-77. Tanmateix ni el silenci de la definició cristològica de Nicea, ni l'ús d'una cristologia pel que sembla arcaica, no ens ha de portar obligatòriament a interpretar que l'homilia sigui arriana. La hipòtesi que l'homilia va ser escrita en siríac i després traduïda al grec és inversemblant, ja que el text apòcrif de les benaurances és idèntic al grec original, cosa que no s'esperaria després de dues traduccions, és a dir, del grec al siríac dels AcPau i després del siríac al grec de l'homilia.

Nissa. Introduint Tecla, el Pseudo-Basili dona alguns detalls sobre les seves vicissituds:

Segueix les petjades de Tecla, qui, com has sentit, t'ha precedit [...] àdhuc si Teoclea s'irrita, encara que Tamiris s'entristeixi, tot i que Alexandre prengui el seu lloc, encara que el jutge amenaci.²⁰

El Pseudo-Basili està molt ben informat dels AcPau, ja que repeteix literalment una de les «benaurances» de Pau: «Benaürats els castos, perquè Déu parlarà amb ells».²¹ Per estrany que sembli, podria donar a entendre que es pren de les Sagrades Escripures des del moment que el cita dins d'un florilegi bíblic.²²

Originàriament escrit en grec, el tractat *De virginibus* ens arriba a nosaltres només en siríac²³ i armeni.²⁴ Tot i que ambdues traduccions s'atribueixen a Atanasi d'Alexandria, la seva autenticitat no és gens segura.²⁵ Aquest text presenta similituds amb Pseudo-Basili, ja que pressuposa de nou una vida ascètica dins del cercle familiar.²⁶ Es dirigeix a les verges i acaba amb un llarg resum de la història de Tecla:

20. τήρει τὰ ἴχνη τῆς προλαβούσης ἐκείνης, ἧς ἀκούεις Θεόκλης (...) κἂν Θεόκλεια ταράσσηται, κἂν Θάμυρις πενθῇ, κἂν Ἀλέξανδρος διαδέχεται, κἂν δικαστὴς ἀπειλῇ (AMAND – MOONS, «Une curieuse homélie grecque», 61).

21. Vegeu L. VOUAUX, *Les Actes de Paul et ses lettres apocryphes*, Paris 1913, 156; W. RORDORF – P. CHERIX, «Actes de Paul», en F. BOVON – P. GEOLTRAIN (eds.), *Écrits apocryphes chrétiens*. I, Paris 1997, 1115-1177, especialment 1130.

22. ... οὕτως ἐκ τῶν θείων γραφῶν παραψάλλοντες το· Μακάριος ἀνὴρ οὐ ἐστὶ τὸ ὄνομα κυρίου ἐλπίς αὐτοῦ (Sl 39,5), καὶ τό· Μακάριοι οἱ ἄμωμοι (Sl 118,1), καὶ τό· Ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου (1 Co 7,32), καὶ τό· Μακάριοι οἱ ἐγκρατεῖς, ὅτι αὐτοῖς λαλήσει ὁ θεός (*Acta Pauli* III, 5), καὶ ὅτι· Ἡ φθορὰ οὐ κληρονομήσει τὴν ἀφθαρσίαν (1 Co 15,50), καὶ ὅτι· Ὁ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα θερίσει ζῶν αἰώνιον (Ga 6,8), καὶ ὅτι· Οἱ ἐν σαρκὶ ὄντες θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται (Rm 8,8) (Pseudo-Basili, *Homilia de virginitate*; AMAND – MOONS, «Une curieuse homélie grecque», 48-49).

23. CCG 2145; J. LEBON, «Athanasiana syriaca. I. Un λόγος περὶ παρθενίας attribué à saint Athanase d'Alexandrie», *Le Muséon* 40 (1927) 205-48.

24. CASEY, «Der dem Athanasius zugeschriebene Traktat».

25. D. BRAKKE, «The Authenticity of the Ascetic Athanasiana», *Orientalia* 63 (1994) 17-56 a 27-30, argumenta a favor de l'autenticitat, però el seu raonament és circular i convenientment omet el fet que, segons G. MÜLLER, *Lexicon Athanasianum*, Berlin 1952, Atanasi mai no menciona Tecla en els seus escrits. Per a una possible retractació, vegeu D. BRAKKE, *Pseudo-Athanasius On Virginitas* I [Text], Leuven 2002, pp. IX-X.

26. Vegeu CASEY, «Der dem Athanasius zugeschriebene Traktat», 1025.

Tu has d'imitar Tecla. Deixa irritada Teoclea. Menysprea el jutge. [...] No t'espantis pel foc d'Alexandre. Esquinça el seu vestit. Exposar-lo amb les seves riqueses. Menysprea els seus lleons. Menysprea els braus. [...] Apropa't a Trifena i a la reina Trifosa.²⁷

Pseudo-Atanasi també cita, encara que amb algunes reserves, una altra «benaurança», presa dels AcPau: «Benaürats els qui han conservat el seu cos pur, perquè es convertiran en santuari de Déu».²⁸ Les similituds entre Pseudo-Basili i Pseudo-Atanasi indiquen que probablement els dos van ser produïts en un mateix context. El mateix fet que Pseudo-Atanasi expliqui un bon nombre de versets del Càntic dels Càntics segons l'exegesi d'Orígenes afavoreix pensar que prové de la Capadòcia, d'algun moment després de la meitat del segle iv.²⁹ L'atribució a Basili del *Sermo de virginitate* podria ser indicatiu d'un entorn similar.

Cap a finals del segle iv, potser reflectint una tradició local, el bisbe Amfiloqui parla llargament de diversos episodis derivats dels AcPau que van tenir lloc a Iconi,³⁰ però no esmenta Tecla.

Per descomptat, es podria objectar que el nom de Tecla manca en un dels principals documents litúrgics del segle iv, el *Calendari de Nicomèdia*.³¹ Però aquesta absència s'explica fàcilment tenint en compte el fet que el Calendari, que va ser escrit entorn a l'any 360,³² commemora preferentment màrtirs de llocs important, com Antioquia i Alexandria, però també Nicodèmia, que durant la persecució de Dioclecià va ser residència imperial i escenari de diversos martiris. Tanmateix, no hi ha màrtirs de Selèucia o Iconi mencionats en el *Calendari*. Àdhuc si es tracta d'una indiferència *ex silentio*, aquest fet pot ser pres com una evidència que a mitjans del segle iv el culte a Tecla no tingué una difusió més enllà de les fronteres de l'Àsia Menor, on els tes-

27. CASEY, «Der dem Athanasius zugeschriebene Traktat», 1045. La menció errònia dels dos noms Trifena i Trifosa ha de ser atribuïda a una interferència de Rm 16,12, on tots dos noms apareixen junts.

28. CASEY, «Der dem Athanasius zugeschriebene Traktat», 1040: «Selig sind, die ihren Leib rein erhalten haben, denn sie werden der Tempel Gottes sein». Aquesta «benaurança» diu exactament Μακάριοι οἱ ἀγνήν τὴν σάρκα τηρήσαντες, ὅτι αὐτοὶ ναὸς θεοῦ γενήσονται (VOUAUX, *Les Actes de Paul*, 154-156).

29. Vegeu l'aparat crític de Casey per al text armeni, 1026-1034.

30. Vegeu G. FICKER, *Amphilochiana*. I, Leipzig 1906, 111-169.

31. F. NAU, *Un martyrologe et douze ménologes syriaques*, Paris 1915.

32. K. SCHÄFERDIEK, «Bemerkungen zum Martyrologium Syriacum», *AnBoll* 123 (2005) 5-22.

timonis literaris es concentraven, és a dir, en les províncies d'Isàuria, Capadòcia i Licaònia.

A partir de les dades disponibles, aquesta fase, que implica que el culte a Tecla era encara essencialment provincial —amb la notable excepció d'Ambrós de Milà, el qual estava molt ben informat del món grec, especialment de la zona de Capadòcia— arriba al seu final amb una data simbòlica: l'any 384, quan Egèria va visitar Selèucia com a peregrina, en el seu camí de retorn cap a casa.³³

3. ABANS DE LA PERSECUCIÓ DE DIOCLECIÀ

És possible utilitzar les evidències del segle iv per a fer incursions segures en el període prenicè, un moment en el qual sembla que l'única menció explícita de Tecla són les crítiques formulades per Tertul·lià contra els AcPau?³⁴ Encara que a escala limitada, decididament sí.

Fins i tot si manquen les dades arqueològiques evidents sobre el culte en Selèucia, que està ben testimoniada en el segle iv, és lògic pensar que ja existia en el segle iii o potser abans. I no és d'estranyar que cap prova real de la seva existència estigui disponible: el mateix succeeix amb molts màrtirs que són anteriors a la persecució de Dioclecià.

El *Psalteri maniqueu* testimonia algun tipus de devoció a Tecla. Però, com que no sabem res de la data de l'antecedent grec de la versió copta i molt poc sobre la litúrgia maniquea, no podem prendre'l com a prova d'un culte cristià formal de Tecla en el segle iii.³⁵

D'altra banda, aquesta incursió al període pre-nicè és possible des de la història de Macrina, que explica Gregori de Nissa. Macrina, la seva germana gran, va néixer cap a l'any 327. La revelació que va ordenar a la seva mare donar a Macrina el nom «secret» de Tecla, estava probablement vinculada a una tradició familiar que es remunta almenys a l'època dels pares de la seva mare, Emèlia de Cesarea, entorn a l'any 290; per tant, anterior a la persecu-

33. Egeria, *Peregrinatio* 22,1-23,6. Sobre la data de la peregrinació d'Egèria, vegeu P. DEVOS, «La date du voyage d'Égérie», *AnBoll* 85 (1967) 165-194.

34. A. HILHORST, «Tertullian on the Acts of Paul», en BREMMER, *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla*, 150-163.

35. Sobre la litúrgia maniquea, vegeu I. GARDNER, «“With a Pure Heart and a Truthful Tongue”: The Recovery of the Text of the Manichaean Daily Prayers», *Journal of Late Antiquity* 4 (2011) 79-99, que d'alguna manera complementa H.-Ch. PUECH, «Liturgie et pratiques rituelles dans le manichéisme», en Id., *Sur le manichéisme et autres essais*, Paris 1979, 235-394.

ció. Aquesta circumstància no tan sols indica que ja existia un culte real a Tecla, sinó també que ja no es limitava a Isàuria. Val la pena recordar que, amb totes les seves peculiaritats, aquesta història recorda l'apropiació feta pel mateix Gregori de Nissa d'un altre Sant, el seu parent llunyà Gregori el Taumaturg.³⁶

Aparentment, això és tot el que es pot dir sobre un culte formal a Tecla en el període prenicè. No obstant això, hi ha raons per a sospitar que aquestes poques dades no són sinó fragments d'un molt més ampli i complex paisatge, que ha deixat altres empremtes.

4. L'EXPANSIÓ DEL CULT (DES DE FINALS DEL SEGLE IV A L'ÈPOCA DE JUSTINIÀ)

En l'últim quart del segle IV, quan Egèria va pagar per la seva visita al Santuari de Selèucia, el culte de Tecla ja s'estava tornant cada vegada més popular i havia començat la seva sorprenent difusió per l'Orient, especialment per l'Imperi bizantí, molt més enllà de les fronteres d'Isàuria i Capadòcia. L'expansió del seu culte es pot establir en diverses zones geogràfiques, tot i que amb una sèrie de llacunes òbvies. Junt a la multiplicació de fonts literàries, la fundació de diversos llocs de culte, dedicats a la Santa en varies àrees de l'orient cristià, mostra també que els dubtes anteriors sobre les seves gestes han estat assumits.

4.1. Àsia Menor

A finals del segle IV, el culte de Tecla ja ha arribat a altres districtes de l'Àsia Menor. Macari de Magnèsia, un autor enigmàtic i poc estudiat, amb algunes connexions amb la Capadòcia, recorda que «les filles s'han distanciat de les mares, com Tecla va fer de Teoclea».³⁷

Un desenvolupament transcendental per al nostre tema va tenir lloc a mitjans del segle IV —sigui com sigui, després de l'any 444— quan un clergue que estava a càrrec del Santuari de Meriamluk va escriure el llibre *Vida*

36. S. J. VOICU, «Solidarietà tra Cappadocia e Antiochia», en B. CLAUSI – V. MILAZZO (eds.), *Il giusto che fiorisce come palma. Gregorio il Taumaturgo fra storia e agiografia*, Rome 2007, 31-56 a 31-33.

37. «θυγατέρες μητέρων ἀπέστησαν, ὡς Θέκλα Θεοκλείας» (*Apocriticus* II, 7: C. BLONDEL, Μακαρίου Μάγνητος Ἀποκριτικὸς ἢ Μονογενής: *Macarii Magnetis quae supersunt ex inedito codice*, Paris 1876, 6).

i *Miracles de Tecla (Vida)*.³⁸ Aquest text està escrit principalment per a fer una defensa personal de l'autor contra Basili, bisbe de Selèucia (i contra un tal Profiri, potser el successor de Basili) i per a subratllar la importància cada vegada més gran del santuari. La *Vida* també subministra altres informacions valuoses, tant sociològiques com religioses, que han estat estudiades detalladament per Gilbert Dagron en la seva edició crítica, i en una posterior bibliografia, que presenta una imatge «normalitzada» de Tecla, com testimoni favorable de l'ortodòxia post-Calcedònia.³⁹

Mentre que la seva primera part repeteix alguna versió de la vida de Tecla derivada d'AcPau, la segona part conté una llista bastant llarga dels miracles, que són de gran importància per a la història del culte a la Santa, ja que menciona alguns llocs de culte que són coneguts, com els santuaris d'Egea a Mísia i de Dalisandros a Sírria.⁴⁰

4.2. Constantinoble

També hi ha evidència ferma que el culte a Tecla ja havia arribat a Constantinoble, gràcies a tres homilies que mai no han estat estudiades juntes. Aquestes homilies varen ser elaborades per tres autors diferents, tots ells actius en la capital cap a l'any 400: un Pseudo-Crisòstom que té un clar transfons de la Capadòcia,⁴¹ el llavors arquebisbe Joan Crisòstom i Severià, bisbe de Gabala.

En un passatge en part inèdit, Pseudo-Crisòstom subratlla l'elecció de Tecla d'una vida ascètica:

Contempla Santa Tecla, que era pagana. Però quan va escoltar els ensenyaments de Pau, gràcies a les seves paraules, immediatament ella va abandonar el seu pare, la seva mare, els seus amics, els seus parents, els seus servents, el seu matrimoni i el seu benestar.⁴²

38. G. DAGRON, *Vie et miracles de sainte Thècle*, Bruxelles 1978.

39. Vegeu PESTHY, «Thecla in the Fathers of the Church», 168-171.

40. Vegeu MARAVAL, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris 1985, 354 (Egea) i 358 (Dalisandos).

41. Sobre aquest autor, el nom del qual malhauradament s'ha perdut, vegeu S. J. VOICU, «Tracce origeniane in uno Pseudocrisostomo Cappadoce», en M. GIRARDI – M. MARIN (eds.), *Origene e l'alessandrinismo cappadoce (III-IV secolo)*, Bari 2002, 333-346.

42. Σκόπησον τὴν ἁγίαν Θέκλαν, τὴν ποτε Ἑλληνίδα, ἀκούσασαν Παύλου διδάσκοντος καὶ εὐθὺς διὰ τῶν λόγων ἀποκοπέσσαν πατρός, φίλων, συγγενῶν, οἰκετῶν, τρυφῆς (*In illud: Ignem*

Joan Crisòstom va pronunciar el seu *Comentari als Fets dels Apòstols* a Constantinoble. En la seva Homilia 25 al·ludeix a la mateixa circumstància, però, especialment, ell subratlla la seva dimensió «social», és a dir, l'abandonament de les riqueses:

Escolta què li va passar a la benaurada Tecla. Disposada a veure Pau, ella va abandonar les seves riqueses. En el seu lloc, tu no dones ni tan sols una petita moneda per a veure Crist. Tu admires la seva història però no et disposes a imitar-la.⁴³

És aquest un text bastant excepcional, ja que és l'única referència a Tecla en l'extensa obra autèntica de Crisòstom. Per tant, va ser provocada molt probablement pel context constantinopolità.

També Severià de Gabala evoca Tecla una sola vegada, en la seva homilia *De caeco nato*. Ell contrasta la seva nuesa en el circ amb la de la muller de l'eunuc que va intentar seduir Josep:

No hi ha res més digne de respecte que l'alcova, res més nu que un teatre. Però quin va ser el benefici per a la dona egípcia desenfrenada per la fornicació en l'alcova? Quin el dany per a Tecla d'estar nua quan ella havia de lluitar en el teatre? Ella no va pecar a causa de la seva nuesa: la Santa no se n'avergonyeix, sinó que va ser coronada. Mentre que ella va ser coronada en el teatre, l'altra va ser exposada en l'alcova nupcial.⁴⁴

Per cert, cal esmentar que, a primera vista, el text de Severià és, aparentment la primera vegada que apareix el títol πρωτομάρτυς «protomàrtir» [primera màrtir], que més tard es va convertir en exclusiva de Tecla, però una nota al peu en l'edició adverteix que almenys en un manuscrit ella és justa-

ueni mittere in terram, citat en el manuscrit Moscow, *Sin. gr. 128 (Vlad. 159)*, f. 353vb, que està publicat en S. J. VOICU, «Ancora due omelie pseudocrisostomiche di matrice cappadoce (CCG 4669 i 4966)», en *Ricerche Patristiche in Onore di Dom Basil Studer OSB*, Roma 1993, 467-497 a 489.

43. PG 60, 198, 10-14: Ἀκουσον περὶ τῆς μακαρίας Θέκλης. Ἐκείνη ἵνα Παῦλον ἴδῃ, καὶ τὰ χρυσία ἔδωκεν ἑαυτῆς· σὺ δὲ ἵνα τὸν Χριστὸν ἴδῃς, οὐδὲ ὀβολὸν δίδως, ἀλλὰ θαυμάζεις μὲν τὰ γεγενημένα ὑπ' ἐκείνης, οὐ ζηλοῖς δέ.

44. PG 59, 544-45: Οὐδὲν κοιτῶνος σεμνότερον, οὐδὲν θεάτρου γυμνότερον· τί ὠφέλησε τὴν ἀκόλαστον Αἰγυπτίαν ἢ ἐν κοιτῶνι μοιχεία; τί ἔβλαψε τὴν πρωτομάρτυρα Θέκλαν τὸ ἐν θεάτρῳ γυμνὴν παλαίειν; Οὐχ ἡμάρτηκε γυμνουμένη, οὐχ ὑβρίζεται ἢ ἀγία, ἀλλὰ στεφανοῦται. Καὶ ἡ μὲν ἐν τῷ θεάτρῳ στεφανοῦται, ἡ δὲ ἐν τῷ νυμφῶνι στηλιτεύεται.

ment anomenada *ἀγία*, i aquesta lectura és òbviament la que s'ha de preferir.⁴⁵

La referència a Tecla no és especialment sorprenent en boca de Pseudo-Cristòstom de Capadòcia, perquè ell coneixia bé els escrits apòcrifs,⁴⁶ i venia d'una zona on fer referència a les tradicions apòcrifes era força freqüent.⁴⁷ Per tant, podria haver tingut coneixement de primera mà dels AcPau, que cap a finals del segle iv ja circulaven per l'Àsia Menor, haver estat testimoni de l'al·lusió de Macari de Magnèsia prèviament citat, i de l'ús de l'apòcrif per Ambrós d'Iconi. Per altra banda, mai no s'ha subratllat que els passatges de Crisòstom i Severià són força excepcionals. Ambdós autors eren de l'àrea d'Antioquia, on sistemàticament van ser refusats els textos apòcrifs o, com a molt, ignorats.

Les tres referències constantinopolitanes a Tecla comparteixen dues característiques notables: no varen ser provocades pel context litúrgic i, com que són simples referències, això implica que el públic ja estava familiaritzat amb el seu nom. Per tant, han de ser acceptades com a prova que el culte a Tecla ja havia arribat a la Capital abans de l'any 400 i que ja era bastant popular allí. A més, aquest fet sol estar relacionat amb un lloc de culte, és a dir, una església o potser una capella. No obstant això, és impossible determinar el lloc concret des d'on les homilies van ser efectivament pronunciades. A Constantinoble hi ha tres llocs dedicats a Tecla que s'han documentat, però es desconeix la data de la seva fundació. De totes formes, dos d'ells, els ubicats al barri de Sycae i al port de Julian, ja existien en època de l'emperador Zenó, a la segona meitat del segle v.⁴⁸

Encara abans del concili d'Efes de l'any 431, un altre testimoni literari confirma l'existència del culte de Tecla a Constantinoble, ja que el llavors patriarca Nestori li dedica una homilia a ella. El seu text en grec es va perdre i, juntament amb el títol, només es conserva una breu cita en el tractat *Phi-*

45. La transmissió del corpus homilètic de Severià té algunes característiques problemàtiques específiques, vegeu S. J. VOICU, «Il nome cancellato: la trasmissione delle omelie di Severiano di Gabala», *Revue d'Histoire des Textes* n.s. 1 (2006) 317-333.

46. Vegeu S. J. VOICU, «Ancora due omelie pseudocrisostomiche», 489.

47. Vegeu sobre el *Protevangelium* (CANT 50), S. J. VOICU, «Ways to Survival for the Infancy Apocrypha», en C. CLIVAZ et al., *Infancy Gospels: Stories and Identities*, Tübingen 2011, 401-417 a 409.

48. R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. I: Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. III: Les églises et les monastères*, Paris 1969, 141-143.

lalethes de Sever d'Antioquia.⁴⁹ Totes aquestes referències constantinopolitanes de la primera meitat del segle v no són més que els primers indicadors de la creixent importància del culte a Tecla, que és ben conegut en tot el segle.

La *Vida d'Olímpia*, la famosa diaconessa que va jugar un rol molt important en el context eclesiàstic de la capital, se sol datar a la segona meitat del segle v. El seu autor compara sense vacil·lar Olímpia amb Tecla.⁵⁰ També la història relativa a l'emperador Zenó confirma a la seva manera la importància del culte de Tecla a Constantinoble.

4.3. Egipte

Atès que cap culte a Tecla és verificable durant el temps d'Atanasi a Egipte, aquest fa la seva aparició en les primeres dècades del segle v, amb el testimoniatge d'Isidor de Pelusium, a Cyrenaica. En temps del Concili d'Efes (431), l'esmenta en dues cartes. Isidor s'adreça a un tal Taraci, elogiant-lo com «un amant dels costums i de la tomba de la primera màrtir Tecla».⁵¹ Però, en definitiva, quan Isidor cita Tecla com un model de pobresa i de virtut, els seus comentaris tenen quelcom de lloc comú per a un habitant d'Isàuria. La situació és molt diferent quan lloa a la Santa en la seva *Carta* 87, dirigida a un grup de monges alexandrines, que òbviamment estaven familiaritzades amb el seu nom:

Ella ha arribat al punt més alt de les victòries i premis femenins, Tecla, que no va poder ser elogiada massa. Ella és el pilar etern de la castedat, com una torxa encesa enmig de les tempestes de les passions, que ha arribat a un refugi segur.⁵²

49. Aquesta cita va ser recuperada en primer lloc —gràcies a altres testimonis patrístics— per M. AUBINEAU, «Le panégyrique de Thècle attribué à Jean Chrysostome (*BHG* 1720): la fin retrouvée d'un texte mutilé», *AnBoll* 93 (1975) 349-362 a 361-362. El text siríac va ser traduït per R. HESPEL, *Sévère d'Antioche, Le Philalèthe*. II, Louvain 1952, 115.

50. A.-M. MALINGREY, *Jean Chrysostome, Lettres à Olympias*. 2e éd. augmentée de la *Vie anonyme d'Olympias*, Paris 1968, 406-408, c. 1.

51. τὸν Θέκλης τῆς πρωτομάρτυρος καὶ τρόπον καὶ σηκὸν ἀγαπήσαντα (*Ep.* 160: PG 85, 289 C); vegeu P. ÉVIEUX, *Isidore de Péluse*, Paris 1995, 176.

52. PG 85, 244 A; vegeu també ÉVIEUX, *Isidore de Péluse*, 191-192.

Un desenvolupament extraordinari, que ha estat analitzat a fons, és el de la popularitat de Tecla en el marc d'un santuari de Sant Menas, no molt lluny d'Alexandria. Les excavacions arqueològiques han recuperat moltes *ampolles*, que daten del segle v, amb les imatges dels dos Sants. Els *Actes de Menas* també recorden l'existència d'una església dedicada a Tecla, que ha deixat la seva empremta. D'acord amb Stephen Davis, el seu culte va ser posteriorment eclipsat pel del seu company masculí, que va ser un Sant militar i molt popular a Egipte.⁵³

Encara a Egipte —però molt lluny d'Alexandria— s'han trobat tres invocations a Tecla en la necròpolis de Bagawat, a la frontera del Gran Oasi de Kharga, a l'Alt Egipte. Actualment les pintures de l'anomenada Capella de la Pau i Capella de l'Èxode estan datades entre els segles iv i v.⁵⁴ Aquest interval és massa ampli per a poder escollir entre dues interpretacions oposades, és a dir, o que Bagawart és un dels primers testimonis del culte de Tecla a Egipte o, més aviat, és el representant d'un temps en el qual el seu culte ja era molt popular en el país que havia arribat a llocs tan remots. Com a regla general, la devoció a Tecla present en la necròpolis hauria estat vinculada a un lloc de culte que, fins al moment, no ha estat identificat.

De totes maneres, el nom de Tecla va ser molt popular a Egipte.⁵⁵ Tant és així, que va portar a la redacció d'un martiri fictici en temps de Diocleciana d'un tal Paese i la seva germana Tecla.⁵⁶

4.4. Jerusalem i Palestina

El *Leccionari Armeni* esmenta una església que és anterior a finals del segle iv a Betfagué, un poblet prop de Jerusalem. S'esperava els pelegrins allí per a la celebració el 23 d'agost per a la festa de Sant Tomàs i altres

53. Vegeu S. J. DAVIS, *The cult of Saint Thecla: a tradition of women's piety in late Antiquity*, Oxford 2001; ID., «Pilgrimage and the Cult of Saint Thecla in Late Antique Egypt», en D. FRANKFURTER (ed.), *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt*, Leiden 1998, 303-339; S. BANGERT, «The Archaeology of Pilgrimage: Abu Mina and Beyond», en D. GWYNN – S. BANGERT (eds.), *Religious Diversity in Late Antiquity*, Leiden 2010, 293-328.

54. Vegeu M. MARTIN, «Observations on the Paintings of the Exodus Chapel, Bagawat Necropolis, Kharga Oasis, Egypt», en J. BURKE et al. (eds.), *Byzantine narrative: papers in honour of Roger Scott*, Melbourne 2006, 233-257.

55. Vegeu S. J. DAVIS, «Namesakes of Saint Thecla in Late Antique Egypt», *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 36 (1999) 71-81.

56. Vegeu E. A. E. REYMOND – J. W. B. BARNES, *Four Martyrdoms from the Pierpont Morgan Coptic Codices*, Oxford 1973, 151-184.

Sants. La memòria de Santa Tecla està absent de totes les litúrgies del *Leccionari Armeni* i no hi ha raons per suposar que ella fos un dels Sants els noms dels quals voluntàriament fossin omesos. Tanmateix, un segle més tard, entorn a l'any 530, el diaca Teodosi, un pelegrí probablement del Nord d'Àfrica, recorda en el seu *De situ terrae sanctae* que a Betfagué ell havia visitat una església «on es troba Santa Tecla». ⁵⁷ La seva redacció implica una probable referència a les seves relíquies, que —d'acord amb alguns testimonis literaris— no podrien haver existit. El seu testimoni planteja una sèrie de preguntes que romanen sense resposta: quan va arribar el culte de Tecla a Betfagué? Hi ha alguna raó per descartar que Teodosi descrigui un altre edifici i no la mateixa església que el *Leccionari Armeni*? I per últim, quines són precisament aquestes relíquies que, si es pot confiar en les descripcions literàries dels últims moments de la seva vida, mai no podrien haver existit? ⁵⁸

4.5. Antioquia de Síria

Com que comparativament poc se sap sobre el culte de Tecla, pot ser també exemplificat pel cas d'una ciutat important, Antioquia. El seu culte no existia a finals del segle iv, ja que no és esmentat per Joan Crisòstom ni per cap altra font coetània. ⁵⁹

No obstant això, un segle més tard, les coses hauran canviat completament, ja que Sever d'Antioquia va fer el 24 de setembre de 516 un panegíric dedicat a Tecla. Aquest text ha estat analitzat amb detall per Mònica Pesthy, ⁶⁰ que subratlla l'entusiasme del bisbe anti-calcedònia en la seva lloança de la Santa. Recorrent a una complexa interacció de metàfores, reverteix —almenys implícitament— el rol que la *Vida i Miracles de Tecla* dona a Tecla. A més, Sever recorda diversos esdeveniments de la seva vida, i diu que ell està parlant en una església dedicada als dos protomàrtirs Esteve i Tecla. ⁶¹

57. MARAVAL, *Lieux saints et pèlerinages*, 277.

58. De fet, la llegenda de la desaparició de Tecla dins de la roca podria ser vista com una explicació al fet que, a excepció del seu vel, no hi haguessin relíquies conegudes a Selèucia.

59. Més tard, cap al 444, Teodoret menciona una sola vegada el culte de Tecla, amb una referència al santuari d'Isàuria, vegeu P. CANIVET – A. LEROY-MOLINGHEN (eds.), *Historia Philotheos* 29, 7, 238.

60. PESTHY, «Thecla in the Fathers of the Church», 173-175.

61. Sever d'Antioquia, *Hom. cathed.* 97 (M. BRIÈRE [ed.]), 121 (565) – 138 (582).

Tanmateix, la identificació del lloc planteja un problema: ¿és potser el mateix edifici, ubicat no molt lluny de la porta d'entrada a Antioquia, i que va estar dedicat a Sant Esteve a mitjans segle v?⁶² Un s'ha de preguntar si es tracta de dues esglésies o (més aviat) una i la mateixa. Però llavors sorgeix un altre problema: ¿per què, potser cap a mitjans del segle vi, Joan Malalas —i després també la *Vida de Sant Simeó Estilita el Jove*— menciona una església dedicada només a Sant Esteve?⁶³ ¿Significa que el culte a Tecla en algun moment va ser molt popular, però després va entrar en decadència o —més aviat— que l'església denominada tradicionalment com de Sant Esteve va ser rebatejada amb la finalitat d'introduir el culte de Tecla?

S'ha de dir també que l'Himne 160 de la col·lecció traduïda per Jacob de Nisibis està dedicat a Tecla. Fins i tot si no es pot demostrar que fos compost per Sever,⁶⁴ no hi ha cap mena de dubte que va ser produït en el seu mateix context,⁶⁵ tant per raons cronològiques com de transmissió.⁶⁶

5. ELS LLOCS DE CULTE A L'ORIENT

La *Vida* ens dona una idea sobre els llocs dedicats a Tecla a l'Orient. Per descomptat que s'ha de completar amb les indicacions recollides per Pièrre Maraval d'una gran quantitat de fonts en el seu llibre sobre els llocs de peregrinatge a l'Orient fins a la invasió àrab. Però fins i tot llavors el quadre general no és del tot satisfactori.⁶⁷ Com ja hem vist, en general no és evident la data en la qual el culte de Tecla va ser introduït per primera vegada en un lloc determinat. A més, sovint és quasi impossible de determinar si va ocupar un edifici ja existent o un nou edifici va ser erigit en el seu honor.

62. P.-L. GATIER, «Un témoignage sur les églises d'Antioche», *Syria* 65 (1988) 383-388.

63. MARAVAL, *Lieux saints et pèlerinages*, 339.

64. Per a un estudi de les referències de Tecla en les seves homilies i cartes, vegeu C. BURRIS – L. VAN ROMPAY, «Thecla in Syriac Christianity», *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 5:2 (2002) 225-236, <www.bethmardutho.org/index.php/hugoye/hugoye-author-index/143.html>; ID., «Some Further Notes on Thecla in Syriac Christianity», *Ibid.* 6.2 (2003) 337-342, en <www.bethmardutho.org/index.php/hugoye/hugoye-author-index/155.html> [Consulta: setembre 2014].

65. Per cert, és important mencionar que el tractat de Pseudo-Atanasi sobre la virginitat, escrit en grec però transmès només en la seva traducció siríaca, està excepcionalment ben familiaritzat amb la història de Tecla; vegeu BRAKKE, *Pseudo-Athanasius On Virginity*. La cita de Ap 3,20 (*Ibid.*, II, 12) és potser una indicació que el text va ser redactat en el context de Sever.

66. Vegeu E.W. BROOKS, *The Hymns of Severus (II)*, 160.

67. P. MARAVAL, *Lieux saints et pèlerinages*.

6. TECLA A LES ESGLÉSIES D'ORIENT DES DE MITJANS DEL SEGLE VI EN ENDAVANT

Durant el segle VI, el culte a Tecla s'amplia encara més a l'Orient, a totes les esglésies, essent compartit per calcedonians i no-calcedonians, per tant, per siríacs occidentals i orientals. Aquí ens hem d'accontentar amb recordar alguns moments concrets d'una història que continua fins a l'actualitat. Les limitacions d'espai impedeixen tenir en compte l'evolució del seu culte en el segon mil·lenni.⁶⁸

6.1. *El Typikon de la Gran Església*

El *Typikon de la Gran Església* descriu l'organització litúrgica de Constantinoble al segle IX. La festa de Tecla és celebrada, com és habitual, el 24 de setembre amb una processó que sortia des del Fòrum fins a arribar al seu *Martyrion* en el mercat de l'ordi (ἐν τοῖς Κριθοπωλείοις). Segons Mateos, aquest *Martyrion* és probablement l'església que ja existia al segle cinquè, prop del port.⁶⁹ Un estudi de les rúbriques del *Typikon* deixa clar que les celebracions comencin des del Fòrum és bastant estrany i reservat a la commemoració excepcional d'esdeveniments o Sants. Això sona com una confirmació més del caràcter tradicional i popular del culte de Tecla a Constantinoble.

El *tropari* bizantí dedicat a la Santa clarament escull d'entre algunes versions de la seva vida, ja que no sols evoca el seu discipulat, sinó que recorda també que «tu has pujat del foc, sense ser danyada per la flama; bèsties salvatges i bous tenien por de tu, gràcies al senyal de la creu».⁷⁰

6.2. *Jerusalem*

Ja s'ha esmentat que la memòria de Tecla mai no va trobar un lloc en les diverses recensions de la font formal més antiga sobre la litúrgia de Jerusalem, és a dir, el *Leccionari Armeni*. Però això no implica que el seu nom no

68. Sobre la iconografia de Tecla, vegeu C. NAUERTH – R. WARNS, *Thekla – Ihre Bilder in der frühchristlichen Kunst* (Wiesbaden, 1981).

69. Vegeu J. MATEOS, *Le typicon de la Grande Église. Ms. Sainte-Croix n° 40, xe siècle. I. Le cycle des douze mois*, Roma 1962, 42-45.

70. ἐπέβης ἐν τῷ πυρὶ μὴ μιανθεῖσαι τῆς γλογοῦς· θῆρες καὶ ταῦποί σε ἔπτηξαν ἐν τῷ τύπῳ τοῦ σταυποῦ (MATEOS, *Le typicon*, I, 44).

hagués arribat a Armènia, on almenys els *Actes de Pau i Tecla* eren conegudes,⁷¹ ni que ella no fos admesa en la litúrgia de la Ciutat Santa.

Tecla és recordada en alguns documents traduïts o composts a Geòrgia, en especial en el *Leccionari Georgià de Jerusalem*⁷² i el *Calendari Palestí* traduït per John Zosimos.⁷³ Els fragments més antics coneguts del Leccionari Georgià s'han atribuït a la segona meitat del segle v;⁷⁴ però, com que els manuscrits publicats descriuen una situació que s'obté només després de la invasió persa del 613 i la reconquesta de la ciutat per Heracli el 630, són testimonis de la litúrgia de mitjans segle VII.

Malgrat la seva brevetat, val la pena citar la indicació del Calendari Palestí que esmenta: «... quan l'àngel la va portar a la roca i en secret la va batejar».⁷⁵ Aquest text té un regust arcaic, tot i el seu intent de normalitzar la història de Tecla en dos aspectes: d'una banda, la polèmica qüestió de l'autobaptisme, que es valida —amb una solució força inusual— atribuint-lo a un ministre excepcional, és a dir, a un àngel; per altra banda, transmet un feble ressò de l'explicació tradicional sobre la desaparició de la Santa dins d'una roca. Però els documents de Geòrgia comparteixen una altra característica pròpia. Pel que es pot determinar, ells són els únics que posen el dia de la festa de la Santa no, com és habitual, el 24 de setembre, sinó el 26 de juliol:⁷⁶ un altre misteri que envolta la difusió del culte de Tecla...

6.3. *El Synaxarion Alexandrí*

Una altra data pròpia és subministrada per uns altres testimonis posteriors, probablement del segle IX-X: el *Synaxarion Alexandrí Àrab*. Les dues edicions

71. Vegeu V. CALZOLARI, «Notes sur la traduction arménienne du texte syriaque des Actes de Thècle», en D. SAKAYAN (ed.), *Proceedings of the Fifth International Conference on Armenian Linguistics* (McGill University, Montreal, Quebec, Canada, May 1-5, 1995), Delmar NY 1996, 233-243.

72. M. TARCHNISCHVILI, *Le grand lectionnaire de l'Église de Jérusalem (Ve-VIIIe siècle) II*, Louvain 1960, 23.

73. G. GARITTE, *Le calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)*, Bruxelles 1958.

74. Vegeu M. TARCHNISVILI, «Zwei georgische Lektionarfragmente aus dem 5. und 8. Jahrhundert», *Le Muséon* 73 (1960) 261-296.

75. GARITTE, *Le calendrier*, 81.

76. GARITTE, *Le calendrier*, 288. Vegeu també, sobre el ms. Sinai Georgian 58 new, S. VERHELST, *Le lectionnaire de Jérusalem. Ses traditions Judéo-Chrétiennes et son histoire: suivant l'index des péripécopes évangéliques, conclu par le sanctoral du Sin. Géo. 58 Novus*, Fribourg 2012, 239.

publicades de Forget i Basset posen la seva commemoració el 25 d'Abib i la lloen amb un text que resumeix els *Actes de Pau i Tecla*.⁷⁷ El 25 d'Abib correspon al 19 de juliol del calendari julià. Fins ara cap explicació ha estat donada a aquesta data, que pot apuntar a alguna relació amb la situació palestina com testifica la tradició georgiana.

El *Synaxarion Etíop* segueix la tradició alexandrina i commemora Tecla el 25 Hamle, amb un text que és essencialment el mateix que és transmès pels testimonis àrabs.⁷⁸

6.4. Armènia

El *Synaxarion Armeni de Ter Israel* recorda Tecla el 15 Hori.⁷⁹ El 15 Hori correspon al 24 de setembre. Per tant, aquesta tradició depèn de la bizantina, no de la font palestina. Com a característica notable d'aquest *Synaxarion* cal esmentar que transcriu gairebé íntegrament el segon final dels *Fets de Tecla* publicats per Lipsius i Bonnet, amb la història dels enviats pels metges de Selèucia per a violar Tecla.⁸⁰

6.5. El món Siríac

Les investigacions de Burris i Van Rompay mostren que, sota diversos vestits, la vida de la Santa és part del patrimoni de totes dues Síries, l'Occidental i l'Oriental, i es va divulgar àmpliament en les col·leccions d'homilètica siríaca. Entre aquestes col·leccions, el lloc d'honor ha de ser donat a un *Llibre de la Dona* que, ja al segle VI, Tecla apareix associada a Rut, Ester, Judit i Susanna, i algunes vegades també a Tobies i Daniel. Això indica clarament que la història de Tecla havia estat posada en paral·lel a les d'alguns personatges de l'Antic Testament, seguint una línia de transmissió que, com ja s'ha demostrat, es remunta al segle IV a Capadòcia.

77. I. FORGET, *Synaxarium alexandrinum*. II. *Versio*, Rome i Louvain 1926, 236-238; R. BASSET, *Le synaxaire arabe jacobite (rédaction copte). Texte arabe*. V. *Les mois de Baounah, Abib, Mésoré et jours complémentaires*, Paris 1923, 681 (1223) – 683 (1225).

78. I. GUIDI, *Le Synaxaire éthiopien. Les mois de Sanê, Hamlê et Nahasê*. I *Mois de Hamlê*, Paris 1909, 405 (389) – 408 (392).

79. G. BAYAN, *Le synaxaire arménien de Têr Israel. Mois de Hori*, Paris 1911, 277 (309) – 285 (317).

80. R. A. LIPSIIUS – M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha* I, Leipzig 1891, 270-271.